

ISSN 0134-5222

83

VIJYU3



10



«УЛДУЗ»
ТӘБРИК
ЕДИР:

МӘММӘД
АРАЗ—50

Мәммәд Аразын поетик дүнясында фикирләр, дүшүнчәләр улдузлар кими ишыг-сачыр, үзәриндән агыр жүклү гатар кечан релсләр кими пар-пар январь. Тасвирчиликдән, риторикадан һамишә узат олан бу поезиянын мәгсәди бөјүклүр, һамишә дә бөјүк амаллар, бөјүк арзулар, бөјүк идеаллар тәрәннүм етмишидир. Шәләлә кими охучуларнын үрәјинә төкүлән, варлығында, руһунда елә шәләлә сафлығыны, курлуғуну, көзәллијини, тәмизлијини сахлајан бу поезиянын мәналы, дүшүндүрән чаларлары, әлван ранклары, бир-биринә банзәмәјән орижинал мотивләри чохдур. Бу поезијада Азәрбајчан торпағынын әтри, рајинәси, оду, ширәси, көзәллији, дүңја проблемләринин, һәјат, инсан, мәһәббәт мотивләринин әкс-сәдәси, дүнәнин, бүкүнүн, сабаһын сәси күчлүдүр. М. Араз орижинал шаирдир, өз үслубуна, дәсти-хәттинә, ифадәсинә, сөз аһанкинә, ше'рин техникасына, хуsusиә дәрин фикирләрин йығчам, гыса шәкилдә, образлы тәрәннүмүнә мүкәммәл јијәләнмиши, өз мөвзуларына садиғ олмуш, сәнәт бәсләдији мәһәббәт вә сәдәгәтини һамишә горујуб сахламышдыр. Онын бүтүн әсәрләриндә вәтәндашлығ мотивләри илә, шәхси һәјәти илә бағлы олан мотивләр бир-биринә елә гәјнајыб гарышмыш, бөјүк ичтимай мә'на, кәсәр, ләјәгәт газанмышдыр. Мәммәд Араз поезијасы Азәрбајчан совет поезијасынын күчлү бир голудур, һамы тәрәфидән тәғдир олунмуш, бәјәнилмиш вә кениш охучу күтләсинин һүсн-рәғбәтини газанмышдыр.

**Сән еј ана сүдүм, еј ана нәғәмәм,
Мән һара кедирәм, һара кедирәм,
Сәни апарырам паспортум кими,
Нәғәмә ордум кими, сөз ордум кими!**

Вәтән шаир үчүн бөјүк вә кениш мәфһумдур. Одур ки, онын Араздан, дағлардан, чәмәлләрдән, јахуд тарихин унутулмаз шәхсијәтләриндән сөһбәт ачмасы елә вәтән һағғында сәһбәт ачмасы дәмәкдир. Мәммәд Аразын бу торпагла, Аразла, гәһрәмәнләрлә, табиат лөвһәләри илә бағлы онларча көзәл ше'ри гүрүр, мәһәббәт, вүғар мотивләри илә әнкинди. Вәтәнин ичәјинә, күлүнә, ағачына, һәтта күләјинә белә һәсәр олунан мисрәларда бу бөјүк севкинин ифадәсини көрмәк олар. Шаир «ејран азалыб, јаман азалыб» дејиндә дә, Араз јадна дүшәндә, үстүндә чинар көрәндә дә, Хәзәрин гурумасы, чиркәләнмәси илә әләгәдәр мәрһум профессор Күләмәктуб јазанда дә, Азәрбајчан гызмына, колхоз сәдринә, зијәлиларымыза мурачит едәндә дә, Бабәк ғылынчындан, галалардан, бабасынын сәсиндән сөһбәт ачанда дә вәтән севкисинин күчү, гүдрәти илә дил ачыб даны-



ИШЫГЛЫ ПОЕЗИЈА

шы. Ата очагына, кэндиңе, анасына жаздыгы шер'леринде ватон торпагынын этри, нэфаси, ширасы вар, бу торпага баглы олан инсанлара бөүк мөһөбөт вар. Анадан олду-гу Шанбуз, уча даг канди, бу кэндин дагла-ры, мешелери, дэралери онун варлыгында, ганында, илиңиндодир, шер'леринде бу жер-лэрин тэрэннүмү сон дөрөчө төбиндир өз бөүк сэмимнүүттө долудур. Кэлбөчөрдөн, Төртөрдөн, Дөлдөңдөн жазанда да еңи мө-һөбөтт дугулары сасленир. Тобриздөн жазды-гы шер'леринде да бөлө бөүк мөһөбөт вар-дыр.

«Вөтөн мөнө огул деса, нө дөрдим» жазан шаир бу сэмими севкисинде мөһкөмдир, дөн-мээдир, бу севки илө биринчи жер алмаг, шөһрөтлөнмөк, табага кетмөк ешти жок, бу жолда биринчи өлмөжө хазыр олмаг зми күч-үлдүр. Онун үчүн вөтөн Низамидир, Фүзү-лдир, Сабирдир, Үзејрдир, Сәмэд Вур-ғундур. Бүлбүлдүр! Шаирин нээринде вөтөн гажалары да чанындар, инсандар. «Инсан гажалар» шер'и онун вөтөн торпагына нечө бөүк өз нөгиги мөһөбөттө жанашдыгыны бар-низ шөкилдө көстөрип:

**Онда Вөтөн санар мени
бир балача вөтөн дашы,
Вөтөн дашы олмајандан
олмаз өлкө вөтөңдашы.**

М. Аразын сөһри, мүгөлдөс бир адасы вар, бу ада јурдунун үрөјидир, онсуз бир күн бөлө јашаја билмөз. Шаир бу адаја аты-лан дүшмөн дашыны бөлө көрүр, бу дашы даф етмөк үчүн халгы бирлиге, мөнөви јахын-дыга чагырыр. Бөлкө да, бу ада елө доғулдуге даг кандидир?! Чүнки бүтүн шер'леринде шаи-рин бу адасы көрүнүр; өзү дө көзөл, өзүнө мөхүс чизкилери, лөвһалери, мөнзаралери, колорити, рајинәси, дузу, ширәси илө! Елө онун ата очагы да бу аданын өзүндө јанмыр-мы?! Араз чајы да елө бу аладан ахыб кечир. Бу чај М. Араз үчүн тәкчө чај дејил, һәмлә-дир, достдур, дардини- сарини бөлүшдүјү ја-хын бир инсандир. Бу адада даһа нөлөр јок-дур:

**Орда нәзәмин
фагыр чәһрәси,
Нағлы данышар,
Нәғмә охујар,
Орда бабамын
дәли гылыңчы
һава доғрајар.
Орда дастан дүзләри,
Орда ше'р мәрзләри,
Орда мугам дәрәләри,**

**Бајаты бәрәләри,
Сөз ашырмылары,
Тар-каман шырмылары.**

Шаир јарадычылыгынын мүхтәлиф мөр-һөлөрлөрдө Араз һагында жаздыгы шер'-лөрлө кифәјәтләнмөмиш, ондан һәмишә јаз-мага дахили өз мәнөви елтиҗач дүјүмшдур. Эдәди фәалијәтә башладыгы илк илләрдән өзүнү Араз шаири кими танытмышдыр. Араздан узағларда јашадыгы вахтлар бөлө Аразсыз галмамыш, һәмишә ону дүшүнүш-дүр. Москвада, ССРИ Јазычылар Иттифа-гынын Али Эдәбијат курсларында төһсил алдыгы илләрдө еңө Аразла јашамыш, она бир нечө ше'р һәср етмишдүр. Бу шер'лөрдөн бири «Араз јадмы дүшүб» адланар. Араз чајы Мәммөд Араз поезијасында нэфас ал-мыш, чанланмыш, јашамаға башламышдыр. «Сансиз мән шаир олмаздым» иһрасында бөүк мөһөбәттин ығылчылары јаныр.

Һөгигәтән дө Мәммөд Араз үчүн бу чај һә-нөбәттидир. Шаирин Араза һәср етдији бөүк поемасы да вардыр. «Араз ахыр» адла-нан бу поэма мөзүмүнү, мәнәси етибарилә тәкчө Араза анд дејил, һөјәтүн, дөврүн, за-манын бир сыра вачиб мәсәләлери, фикир-лери, дугулары бу поэмада өз әксини тап-мышдыр. Поэмада бүтүн дүңјада сүлһ өз азаддыг кими үмүмбөшөр дугулар өн плана чөкилмишдир.

Мәммөд Аразын шер'леринде һөјәт өз инсан һагында мәнәли, марагы фикирләр әсәс-дир. Эһмәт адамлары онун бөүк һөр-мәт өз мөһөбәттин газанмышдыр. Бу чөһөт-дөн «Намә'лум гәһрәман», «Фөһлә сүфрәси», «Дүшүнчөләр», «Сабанын иғтәһаны» өз башга шер'лөри хуспеули фәрғләнир. Онун нәзәринчө, ән бөүк гәһрәман гәһрәманлыға әвәз истәмәјән, пај ујамајан адамлардыр. Јахшы адам деликдә эһмәтлө, һалал алын-тери ила, кечө-күндүз чалышан, фәдакар, нөчиб, хејрхәһ адамлары нөзөрдө тутур. Олур ки, Арпаҗада адичө бир фөһлә сүфрәси онун үчүн дүңјага бәрәбәрдир. Бу сүф-рә һалал эһмәтлән јаранмышдыр, она көрө бу сүфрәнин һәр тикәсини бәрәкәт кимн гиј-мәтләндирир. «Чобан чөрәји, чобан үрәји» адлы шер'дө сүбһ тездән јухудан ојанан, хө-мир тојан, ачыјана гәдөр илән саған, оҗат башында үзү гарсаныб, сачы үтүгән бир га-дынын чөрәк биширмәси бир рәссам лөвһә-си кими јарадылмышдыр. Бу, һалал чөрәк-дир, бал чөрәкдир!

Әмәк адамлары, онларын арузулары, ис-

тәкләри, хөјәл өз дүшүнчөлөри М. Араз поезијасында кеһш тәрәннүм олунмушдур. Белә адамлар «чан, чәң» демәләр, амма је-ри көлөндө чаныны вермөжө хазыр олларлар. Мәрд инсанлар халг үчүн, вөтөн үчүн чаны-ны фәда едәләр, бөүк мәсләк ешти ила јашајанлар, тәкчө өзүнү, өз ев-ешијини де-јил, бүтүн бөшөри дүшүнөнлөр онун шер'-ини гәһрәманлардыр. Бу адамлар ән јах-шы адамлардыр, шаир ән јахшы шер'ларин-дөн бириини елө бу адамларга һәср етмишдир:

**Дүңјада нө гәдәр јахшы адам вар,
Јахшылыг инсанла екиз доғулур.
Ән јахшы адамлар, јахшы адамлар
Нөдәнәс дүңјада охсарсыз олур.**

Мәммөд Аразын охучуларына тәғдим ет-дији бу јахшы инсан мүасир дөврүн арузу өз истәкләри ила јашајан, ракетләр димдијиндө јатмаг истәмәјән, јени-јени нур дагы ахта-ран хејрхәһ, нөчиб бир инсандыр. Онун мөһөбәтти күчлү олдуғу кими, гәзәби, нифрәти дө күчлүдур. Буна көрө ба'-зән ријакар, әлијор, биканә, тәкчө өзүнү дүшүнөн, мин чүр дөна кирән адамлар онун поезијасында нифрәтлө дамгаланыр. Пал-чөг ичидә көрпич кәсән арвалдынын јанын-да әли чибиндө дајанан гәрәтәсиз кишилә-ри көрөндө шаирин гәзәби күкрәјиб дашыр. Бикәнәләрә гаршы јазылмыш шер'дө дө гә-зәб һисси күчлүдур. Бизим шығлы һөјәти-мызда көлкәләр кими көрүнөн, гәлби дар, пахыл, кинли-күдүрәтлil, өз хејриндән баш-га һеч наји фикирләнмәјән, голтуғларда кә-зөн, ондан буна, бундан она хәбәр апаран, күрсүләрдә әдәләтлән данышан, фөгәт әдә-ләтәсиз ишләр көрән. адамларла шаир һеч чүр барыша билмир.

Шаирин һөјәти, фикир өз дүшүнчөләри әсәрлриндө өз әксини тапмышдыр. Көнди, доғма јурду, онун адамларынын һеч заман унутмур, һәмишә сәдагәт өз мөһөбәтлө хат-тырлајыр. Бу мөвзу ону һәмишә бир аһон-рубә кими өзүнә чөкир, «Азәрбајҗан дүңја-сындан дүңјага бахан» шаирә илһам верир, ганад верир. Бу көндә олан төһнијини, доғ-малыгы, бунларла бағлы олан ишти дугу-лары, фикирләри дүңја һадисәләри өз про-блемләри ила бағлајыр. Бу ма'һадә сон ил-ләрдә жаздыгы «Көндим, балчаксан, чох ба-лачасан» шер'и әвәлки шер'лериндән билди сурәтдө фәрғләнир. Бу шер'дө дәрин ишти-ман фикирләр, проблемләр үстүндүк төшкил едир.

Мәммөд Аразын поезијасында дағлар өзү-нүн бүтүн рәнкләри, көзәллик, әзәмәт өз мөһтәшәмлији ила тәсвир олунмушдур. Ша-ир дағлара узун мүддәт кедө билмәјөндө буну өзүнә бөүк дәрл билир, кәдөрләнир. Чүнки бу дағлар онун ушарлы, канчлик мәсконидир, күнләрлө, ајларла, илләрлө галдыгы, елми экспедицијаларла бриликдө кедиб мүшәһидә апардыгы, һәмишә көрдүјү, севдији јердир. Дағлара һәср олунан бүтүн шер'ләрдө бөүк үрөк вардыр, мөһөбәт вар-дыр, һәсрәт, килеј-күзар, никаранчылыг вардыр. Бунлар исе һөјәт дугулары илө елө исинмишдир ки, елө табиндир ки, елө мәнә-на өз тәсирлидир ки, дөрһәл охучунун үрә-јинә јол тапа билир. Онун дағлара жаздыгы јени шер'ләрдән бири «Дағлара чагырыш» адланар, бу шер'дә јени дағларын әзәмәти, сәдагәти, бөүкүлүү өңүндө бир шаирин, сә-ммими етирафлары төһни өз һәрәртли сө-ләннәр:

**Ән ағыр анында дағларла даныш,
Өн аыл лоғмандыр о мүдрик гоча.
Нө гәдәр, нө гәдәр гәјсагланмамыш,
Дөрдләр тулласан да дәрә бојунча,
Дағ чајы чөкүлдөр чај дашларына,
Дурулүб бәзәлдөр көз јашларына.
Дағлар өз һөкүмүдә күзәштисиз, өткәм,
Шаир, гажалара, дағлара сөјкөн!**

Мәммөд Аразын поемалары өзүнәмәхүс кефийәтләрә малликдир, вөтөн мөһөбәти, мәрд инсанларын һөјәти, фәалијәти, она-рын арузу өз истәкләри, эһмәтлө, торпага чалышан, өмүрүнү-күнүнү чөлләрдә кечирән фәдакар адамларын ишләри, әхләг мәсәлә-ләри бу поемаларын әсәс мөвзусулур. «Үч үрәлү анасы» чөхдан јазыла да, охучуларын һафизәсиндә, јадлашында өмүрлүк галмыш-дыр. Чөһөдә үч олгуну итирән бир мәрд ананын гәһрәманлыгы, дөзүмү, ирадәси, һәс-рәти, мөһөбәти, кәдери һагында тәсирли, чаны лөвһалар јарадылмышдыр. Онун «Атамын китабы» адлы поемасы исе даһә кенишдир, даһа аһәтәлидир. Бу поэмада вә-төн, торпаг, эһмәт, елә-јурда, көкә, кәндә, онун адәт-әнәнәләринә бағлылыг мотивлә-ри, бунларла јанашы, өмүрүнү эһмәтлө кеч-ирән гоча бир аламын һөјәт тарихчәси, торпага олан бөүк инсани мүнасибәтләри гөләмә алынмышдыр. Поеманын гәһрәманы мүдрик бир ел ағсагалдыр. Јашынын чоху-луна бахмәјарга, јенә торпагдан ајрымламышы, ондан мин чүр нөмәт алмаға чалымышы-

дыр. Бу торлаг онун китабыдыр, бүтүн өмүрү бою охууду, өйрөндү, һар сириннэ бәләд олдугу бир китаб! Јүз һашы олса да, ишдән-күчдән эли сојумамышдыр. Зәһмәти севмәјән, ара-бәрәдә вејил-вејил кәзән адамлары көрмәјә көзү јохдур. *Бу гочанын өзү кими зәһмәткеш достлары вардыр. Фәдакар, јорулмаз, тәчрүбәли, чидди, агыллы гоча бүкүнкү нәслимизә нүмунә ола биләчәк көзәл ишләр көрүр, бу ишләрлә јанашы, онун һәм дәр марағлы фикирләри, дүшүнчәләри верилимишдыр, гочалығын азар-бәзарына сығынамадан, јорған-дөшәкдә хумарланмадан көзәл ишләр көрмәјиндә давам едир.

Мәммәд Аразын поемалары ичиндә Сәмәд Вурғуна һәср олунмуш «Ғајалара јазылған сәс» әсәри хуәсуслә сечилди. Сәнәтин һәјәтлә, сәнәткарын халғла алағәси мәсәләси гојулса да, поеманын үмуми руһунда әсл, бөјүк, гүдрәтли сәнәтин өлмәзлији, әбәдликли мәсәләси чанланыр. Шаир јенә дағлар гојнуна, садә, мәрһибан инсанларын јанына бизи апарып чыхарыр. Дағларын, чобан сүрүсүнүн тәсвирләриндә табиилик, сәмијјәт вардыр. Гоча чобанын сөһбәтләри исә марағлы вә ибратамиздир. Бу дағлара вахтилә бөјүк сәнәткарымыз Сәмәд Вурғун колмиш, ов етмәк истәмиш, нәгмә охујан кәкликләри вурмамыш, бу кәкликләрин үстүнә чуман гарагушу исә бир күллә илә ардык колларынын үстүнә сәрмиши. Онун гоча чобанла сөһбәти елә һәјәти вә сәмији верилимишдыр ки, бөјүк шаирин сәдәлијинә, мүдриклијинә һејран ғалмамағ мүмкүн дејил. О, һәтта гарагушу вурдуғу үчүн пешманчылығыны чәкир. Чобана етдији вәсијјәтиндә дәр бир аз ғәрәбәлик, бир аз да кәдәр вардыр. Сәмәд Вурғун белә садә, мәрһибан инсанлара инаныр, оилары үрәкдән севир, сөһбәтләриндән ләззәт алыр:

Жох, чобан, бу дағлар сөјкәнәчәкди,
Сизин һәмдәминиз күлдү, чичәкди.
Бу дағлар һеч вәдә бадалағ билмәз,
Ити дәр бир өзкә јал-јалағ билмәз.
Туфаны амансыз — һамы үчүндүр,
Зирвәси думансыз—һамы үчүндүр.
Дағ кими сарт олур дағ адамлары,
Чәрәкли, мәрд олур дағ адамлары.

Өлмәз сәнәткарын чобанла олан бу сөһбәтләри, сонра ону унутмамасы, јенә бир дәрфә кәлмәси, даһа шаирин һәјәтдә олмамасы, аммә онун сәсинин бу даһ-Ғајаларда әбәди

ғалмасы поемада тәмкинлә, һәрәротлә тәрәннүм олунмушдур. Бөјүк сәнәткардан сонра бу булагын ады «Вурғун булағы» ғалмышдыр. Сәмәд Вурғунун ады, нәгмәси, сөзү бу дағларда һөмишә кур сәсләнир вә шаир Мәммәд Араз бу сәсин гүдрәтини, әбәдликлини охучуларына белә тәгдим едир:

Ғајаларда садә вериб ғајдырды сәс,
Санки јатмыш дашлары да ојадырды сәс.
Булаг дејил, су ахырды үзүшағы,
Вурғун сәси, Вурғун сөзү, Вурғун булағы.

«Ғајалара јазылған сәс» поемасынын бүтүн руһунда халға јахын олан, ону севән, дујан, гијмәтләндириән, өзүнү садә апаран мүдрик бир инсанын һәјәта, табиятә, инсанлара бөјүк вә гүдрәтли мәнәббәти өз әкс-сәдасыны тапмышдыр.

М. Араз В. И. Ленин адына Азәрбајҗан Педагожи Институтунун чоғрафија факултәсини битирмишдир. Балкә дәр, табиятә, һәјәта мәнәббәти елә бу факултә она вермишдир? Бурда унутулмаз мүәллимләриндән чох шәј өйрәнишдир. Талә елә кәтирмишдир ки, «Азәрбајҗан табияти» журналынын редактору олмушдур. О, ше'рләрдә, поемаларла јанашы «Һәјәтын вә сөзүн рәнкләри» адлы публисистик бир китаб да јазмыш, Лермонтовдан, Некрасовдан, Шевченкодан, Абәјдан, Исаһакјандан вә мүәсир совет шаирләриндән тәрчүмәләр етмишдир. Онун сон илләрдә чап олунан ше'рләри охучуларын бөјүк марағына сәбәб олмушдур. «Дунја сәнин, дунја мөним» адлы јени китабы «Јазычы» нәширијәти тәрәфиндән тәзәчә чапдан чыхмышдыр.

Әлли јашы тамам олан Мәммәд Аразын јарадычылығы һөмишә јүкәклик ешги, олу илә јаныр, охучулары дүшүнмәјә, фикирләшмәјә мәнәбур едир, оилары ганалландырыр, даһа бөјүк дујуғларла, бөјүк идеалларла јашамаға сәсләјир. Онун поезијасынын бүтүн рәнкләри мәнәббәтдән, сәдағәтдән тохунмушдур, пәлитрәсында кәзәллик вардыр, белә бир поезијаны исә севмәмәк олмаз.

Тофиг МАҒМУД.